

Commissiesamenvatting deelrapport 'Dwingende controle, extreme beïnvloeding en desinformatie in relatie tot Georganiseerd Sadistisch Misbruik van Minderjarigen'

Dwingende controle en extreme beïnvloeding binnen netwerken

Het onderzoek van de Commissie richt zich op sadistisch misbruik dat in georganiseerd verband plaatsvindt, ofwel waarbij sprake is van een netwerk van daders. Door slachtoffers wordt dit vaak de 'cult' genoemd, en anderen spreken ook wel van een 'sekte'. Deskundigen geven de voorkeur aan de term 'High Control Group', omdat dit een neutralere term is waarbij eventuele religieuze of spirituele aspecten niet per se aanwezig zijn. Een High Control Group (HCG) wordt gedefinieerd als een complexe afhankelijkheidsrelatie waarbinnen dwingende controle en extreme beïnvloeding plaatsvinden. Slachtoffers geven aan dat zij binnen een HCG zodanig beïnvloed worden dat zij blijven gehoorzamen aan daders, blijven terugkeren naar een netwerk van daders en blijven doen wat hen wordt opgedragen. De Commissie heeft een extern onderzoek uit laten voeren dat als doel had te beschrijven welke controle- en beïnvloedingsmethoden dit gedrag kunnen verklaren, en relevant zijn in de context van georganiseerd sadistisch misbruik. De belangrijkste bevindingen zullen wij hieronder bespreken.

Ten eerste is het nuttig de termen dwingende controle en extreme beïnvloeding te definiëren. Dwingende controle is een vorm van (huiselijk) geweld in een afhankelijkheidsrelatie, waarbij één pleger anderen sterk domineert, controleert en intimideert. Het slachtoffer kan daarbij bepaalde vrijheden worden ontzegd, zoals het onderhouden van eigen sociale contacten, eigen hobby's, studie, werk, financiën en tijdsbesteding. Het kan gaan om zowel fysiek, seksueel, als psychisch geweld. Dwingende controle heeft een zich herhalend, structureel karakter. Extreme beïnvloeding heeft betrekking op beïnvloedingstechnieken die gebruikt kunnen worden door daders en HCG-leiders om mensen te overtuigen, te verleiden, te misleiden, te controleren en te dwingen.

Dwingende controle

In het netwerk terecht komen

Een van de manieren waarop minderjarigen bij HCGs betrokken kunnen raken, is via hun ouders en verzorgers. Uit de eerder beschreven verhalen van slachtoffers van georganiseerd sadistisch misbruik blijkt dat bijna altijd één of meerdere familieleden bij het misbruik betrokken zijn, en dat het misbruik vaak al op jonge leeftijd begint. Andere vormen van werving van leden van een HCG, zoals online *grooming* en het in contact komen via bepaalde evenementen blijken vrijwel niet uit de slachtofferverhalen.

Relatie tot andere HCG leden en medeplichtigheid

Dwingende controle gaat vaak niet over één enkele verhouding tussen personen, maar om een spectrum van relaties. Dit sluit aan bij het onderzoek van Monckton Smith (2020, 2021), waarbij zij stelt dat betrokken minderjarigen onderdeel zijn van het *web of control* van de pleger. Een belangrijke reden waarom slachtoffers zich gevangen voelen binnen een HCG, is dat zij bij het verlaten van het netwerk ook hun vrienden en/of familie niet meer zouden zien. Dit kan door middel van uitsluiting of verstoting gebeuren. Daarnaast leven personen binnen een HCG niet alleen zelf onder dwang en controle, maar worden zij zelf ook medeplichtig gemaakt door die dwang en controle op anderen uit te voeren, wat ook wel *abuse-by-proxy* en *stalking-by-proxy* genoemd wordt. Deze medeplichtigheid wordt vervolgens als chantagemiddel ingezet om het verlaten van een netwerk te ontmoedigen. In de verhalen van slachtoffers van ritueel misbruik wordt bijvoorbeeld vaak gezegd dat zij anderen moeten pijnigen, misbruiken of zelfs doden. Vaak zou hier ook beeldmateriaal van zijn gemaakt, dat als bewijs tegen 'verraders' kan worden ingezet.

Vormen van dwingende controle en afdwingen van gehoorzaamheid

Dwingende controle kan verschillende vormen aannemen, waarbij fysieke aanwezigheid van de dader in nabijheid van het slachtoffer niet altijd vereist is. Zo kan de bewegingsruimte en tijdsindeling van een slachtoffer gecontroleerd en beperkt worden, kan men geïsoleerd worden van de buitenwereld, kan de toegang tot bepaalde hulpbronnen ontzegd worden of kan men zelfs opgesloten worden. Ook het uitvoerig volgen van de gedragingen van het slachtoffer, en het controleren van de contacten en de communicatie, komen vaak bij dwingende controle voor. Regelmatig is er dan sprake van *stalking*. Een voorbeeld is het dwingen om een telefoon aan te hebben en bereikbaar te zijn als een slachtoffer niet fysiek bij de dader aanwezig is. Daarbij kan verlangd worden dat bepaalde zaken gerapporteerd worden of dat bijvoorbeeld door middel van *selfies* bewezen wordt waar en met wie iemand is, en waar diegene mee bezig is. Een ander voorbeeld is het gebruik van informatietechnologie en van *stalkerware*. Hierbij wordt gebruik gemaakt van bijvoorbeeld cameratoezicht, af luisterapparatuur, *trackers*, software op mobiele apparatuur waarmee de locatie of persoonlijke communicatie gevolgd kan worden, en van controle op afstand van bijvoorbeeld huishoudelijke apparaten. Ook het zich moeten melden bij de dader of HCG na ontvangst van een bepaald bericht geldt als dwingende controle. Gehoorzaamheid bij dit soort voorbeelden wordt afgedwongen door voortdurende herhaling van negatieve gevolgen bij vermeend ongehoorzaam gedrag of gebrek aan loyaliteit. Dit kan door middel van het daadwerkelijk opleggen van een bepaalde straf, of door middel van bedreiging. Hierin kan een vorm van operante conditionering herkend worden: een techniek die wenselijk gedrag bekrachtigt en ongewenst gedrag bestraft. Dit wordt binnen HCGs veelvuldig toegepast. Slachtoffers van dwingende controle leven voortdurend in angst voor negatieve gevolgen voor henzelf en geliefden, waardoor zij niet weggaan bij de pleger of steeds weer teruggaan.

Extreme beïnvloeding

Het model van Taylor (2004) biedt een raamwerk om extreme beïnvloeding binnen een HCG te analyseren. In het model zijn vijf aspecten van belang:

1. Isoleren van slachtoffers.
2. Controleren wat zij waarnemen, denken en doen.
3. Onzeker maken over hun wereldbeeld, opvattingen, zelfbeeld en relaties buiten de groep.
4. Via herhaling een bepaald taalgebruik, opvattingen en manieren van redeneren aanleren.
5. Negatieve emoties opwekken om bestaande relaties te verzwakken en positieve emoties opwekken om de relatie met de dader(s) en de HCG te versterken.

Isoleren

Binnen een HCG kunnen slachtoffers geïsoleerd worden, zodat zij alleen contact hebben met andere leden (zowel daders als slachtoffers) uit het netwerk. Bij minderjarigen is het makkelijker om de sociale omgeving te controleren dan bij volwassenen, zeker als de familieleden de HCG vormen of daarbij betrokken zijn. Zoals reeds benoemd, maakt deze sociale isolatie de drempel om een netwerk te verlaten groter, aangezien men dan het contact met familie en/of vrienden verliest.

Controle van informatie

Binnen een HCG wordt de toegang tot informatie gecontroleerd. De mate waarin dat gebeurt, hangt van de aard van de HCG af. Voorbeelden zijn informatie in persoonlijke gesprekken, lesmateriaal, therapiesessies en controle over welke media, internetwebsites en social media gebruikt kunnen worden. Die controle kan op verschillende manieren uitgevoerd worden: 1) door bepaalde media en informatie te verbieden en overtreding van dat verbod te bestraffen; 2) door de toegang tot bepaalde media en informatie fysiek te belemmeren; 3) door media en informatie te censureren; en 4) door bepaalde media en informatie te demoniseren of als fout te bestempelen. Op deze manier wordt het slachtoffers bemoeilijkt kritisch en zelfstandig na te denken en besluiten te nemen op basis van correcte informatie.

Retorische beïnvloedingstactieken

Door gebruik van bepaalde retorische methoden kunnen de manier van denken en het gedrag naar leden van het netwerk en naar buitenstaanders beïnvloed worden. Vaak worden dit soort methoden als een vorm van 'therapie', 'training' of 'opleiding' gepresenteerd. Dit kan gezien worden als een vorm van indoctrinatie. Een voorbeeld van zo'n techniek die wordt ingezet door plegers en HCG-leiders is *redpilling*. Daarbij worden bij een persoon intentioneel vragen opgeroepen zodat zij gaan twijfelen aan bepaalde ideologieën en opvattingen, en waarbij zij in een bepaalde (vaak extreme) richting worden geduwd voor het vinden van antwoorden op die vragen. Doordat mensen daarbij het gevoel hebben zelf onderzoek te hebben gedaan, raken zij extra overtuigd.

Emotioneel beladen taal

Taalgebruik is bij extreme beïnvloeding zeer belangrijk. Emotioneel beladen woorden als 'verraders', 'onderdrukkers' of 'ongelovigen' kunnen gebruikt worden om personen te beschrijven die de HCG hebben verlaten, of die buiten de HCG staan en als potentiële bedreiging worden gezien. Een slachtoffer kan door middel van emotioneel beladen taal ook afhankelijk gemaakt worden, bijvoorbeeld door als 'patiënt' of als 'bezeten' beschreven te worden, of juist als 'speciaal' of als met het hebben van een 'gave'. Bepaalde handelingen of rituelen die daarop volgen kunnen vervolgens genormaliseerd worden door bijvoorbeeld als 'hulp', 'zorg', 'therapie', 'opvoeding' of 'spiritualiteit' beschreven te worden.

De invloed van desinformatie en complotmythen

Naast het feit dat des- en misinformatie kan worden ingezet als middel voor extreme beïnvloeding *binnen* een netwerk ('cult'), spelen des- en misinformatie en complottheorieën *over* kindermisbruik ook een rol.

De meest bekende voorbeelden van extreme complotmythen over kinder- en mensenhandel zijn de 'Grote Samenzwering' en QAnon. De Grote Samenzwering gaat uit van een elite die achter de schermen van regeringen de loop van de wereldgeschiedenis geheel beheerst en uit zou zijn op totale heerschappij. Niet de democratisch gekozen regering of president geeft leiding aan de burgers van een land, maar die elite. Regeringsleiders zouden de uitvoerders zijn van hun Plan. De elite komt in het geheim bij elkaar om plannen te smeden, infiltreert in belangrijke organisaties, op machtige posities, zoals de rechtspraak en de bankenwereld. De samenzwering is gericht tegen gewone burgers, die de elite allemaal tot slaaf zou willen maken. De geheime elite - '*Deep State*' genoemd - zou worden gevormd door de allerrijkste wereldburgers, bankiers, oude adel, Joden, communisten, vrijmetselaars, Illuminati en satanisten. Wat die plannen precies zijn blijft, in het ongewisse; concreet bewijs ontbreekt. Maar dat zou te verklaren zijn, doordat alles geheim wordt gehouden.

Verhalen over een satanisch netwerk worden onder meer door de extreemrechtse QAnon-beweging verspreid. Bij complotmythen over kindermisbruik is sprake van een bepaalde groep of persoon die steeds opnieuw als dé vijand of dader van kindermisbruik wordt geframed. In het geval van de QAnon-complotmythe wordt een vermeende 'cult van pedofielen en satanisten' als daders aangewezen van kinder- en mensenhandel en andere reële en vermeende misstanden. In de VS, Europa en andere Engelssprekende landen zijn in de loop der tijd steeds verschillende politici, ambtenaren en wetenschappers aangewezen als lid van de 'cult'.

Complotverhalen op internet en sociale media

De internetcultuur en sociale media spelen een grote rol bij de verspreiding van complottheorieën. Daarbij is *collective storytelling* een belangrijk begrip. *Collective storytelling* is een vorm van online storytelling, waarbij internetgebruikers zelf een creatieve en sturende rol hebben. QAnon en andere complotgemeenschappen, maken ook gebruik

van *collective storytelling-technieken*. Via *collective storytelling* construeert men met elkaar een gezamenlijk narratief. In dit verband is het van belang dat de menselijke neiging om willekeurige zaken als belangrijke *clues* te zien, ook gebruikt kan worden om volgers met opzet naar een bepaald dwaalspoor te leiden. Dit kan bijvoorbeeld door op social media consistent bepaalde nieuwsberichten aan bepaalde woorden en hashtags (#) te koppelen. Deze hints kunnen internetgebruikers aansporen tot online zoekopdrachten, waardoor een volger op afbeeldingen, video's of teksten uitkomt die in verband gebracht kunnen worden met bijvoorbeeld satanisme en kindermisbruik. Als mensen eenmaal van bepaalde zaken overtuigd zijn, blijkt het overigens moeilijk om hen ervan te overtuigen dat er sprake is van des- of misinformatie. In Nederland is een veel voorkomende complottheorie die op deze manier op internet en (sociale) media wordt verspreid de zaak in Bodegraven. Daar zouden op een begraafplaats satanische rituelen en kindermoorden hebben plaatsgevonden in aanwezigheid van prominente politici en andere autoriteitsfiguren.

De gevolgen van des- en misinformatie en complottheorieën

Het gevaar van complotmythen over kindermisbruik is dat reële zaken, waarbij sprake is van kinder- en mensenhandel, kindermisbruik of misbruiknetwerken, in een kader van desinformatie en complotdenken geplaatst worden. Dit kan het risico met zich meebrengen dat reële misstanden en misdaden niet of niet adequaat aangepakt worden, of dat slachtoffers deze niet eens durven te melden uit angst niet serieus genomen te worden. Complottheorieën leiden op deze manieren af van het zo goed mogelijk melden, opsporen en vervolgen van misbruik en uitbuiting, en van het bieden van hulpverlening aan slachtoffers.

Commissietoevoeging bij het deelrapport 'Dwingende controle, extreme beïnvloeding en desinformatie met betrekking tot georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen'

Mind control, programmeren en extreme vormen van conditioneren

In verschillende bronnen wordt gesproken over extreme vormen van gedragsmanipulatie, waarbij een slachtoffer geen controle over zijn of haar eigen gedrag heeft. Dit wordt onder andere *mind control*, hersenspoelen of 'programmeren' genoemd. Daarbij wordt gesteld dat het mogelijk is bewust verschillende persoonlijkheidsdelen te creëren, ofwel een dissociatieve identiteitsstoornis (DIS) te induceren, of om bepaalde gedragingen te 'programmeren'. Een persoonlijkheidsdeel of een 'gedragsprogramma' zou vervolgens kunnen worden opgeroepen door middel van bepaalde codewoorden, tonen of lichtflitsen.

Deze extreme contoleten worden bijvoorbeeld beschreven in sommige slachtofferverhalen, door sommige therapeuten, in mediabronnen en op de website van het Duitse meldpunt voor ritueel geweld¹. Literatuur die vaak wordt aangehaald is *Healing the Unimaginable* van Alison Miller (2012), *Building the Manchurian Candidate* van Colin A. Ross (1999), *CIA Experiments with Mind Control on Children* van Jon Rappoport (1995) en verscheidene bronnen van Ellen. P Lacter². Deze bronnen beschrijven vooral verhalen van slachtoffers of indrukken van therapeuten, en bieden een theoretische blik op hoe 'programmeren' mogelijk zou zijn. Het wetenschappelijk toetsen of zulke extreme controlemethoden mogelijk zijn is een hachelijke zaak, omdat dergelijke experimenten onethisch zijn. Daarom wordt vaak verwezen naar clandestiene experimenten van de CIA. Project MKUltra³ is daarvan het meest beruchte voorbeeld, dat van 1953 tot 1973 uitgevoerd werd. MKUltra werd voorafgegaan door Project Bluebird en Project Artichoke. Het doel van deze projecten was om verhoor- en manipulatietechnieken te ontwikkelen, onder andere in de vorm van een 'waarheidsserum', het induceren van amnesie, het veroorzaken van veranderingen in persoonlijkheid en bewustzijn en iemand onvrijwillig en onbewust taken te laten uitvoeren, waaronder zelfs moord. Bij deze projecten werd onder andere gebruik gemaakt van drugs als LSD en mescaline, isolatie, het onthouden van slaap, sensorische deprivatie, hypnose en electroshocks. Dat dit soort experimenten hebben plaatsgevonden staat vast, maar de resultaten ervan zijn slechts in beperkte mate bekend,

¹ De Duitse website *Wissen schafft Hilfe* is gelieerd aan het Duits hulpportaal voor slachtoffers van ritueel misbruik (Berta) en het hulpportaal voor slachtoffers van seksueel misbruik in het algemeen (N.I.N.A. e.V.). Bron geraadpleegd op 3 November 2022. <https://www.wissen-schafft-hilfe.org/manipulation-und-programmierung/>

² De inzichten van deze auteur staan uitgebreid beschreven in Lacter, E.P. (2011). Torture-based mind control: psychological mechanisms and psychotherapeutic approaches to overcoming mind control. In O.B. Epstein, J. Schwartz, R.W. Schwartz (eds.). *Ritual abuse and mind control. The manipulation of attachment needs* (pp. 57-141). Karnac Books Ltd.

³ Project MKUltra, the Central Intelligence Agency's Program of Research into Behavioral Modification. Joint Hearing before the Select Committee on Intelligence and the Subcommittee on Health and Scientific Research of the Committee on Human Resources, United States Senate, Ninety-Fifth Congress, First Session". U.S. Government Printing Office. 3 augustus, 1977.

omdat veel documenten vernietigd zijn. Het bestaan van dit soort experimenten toont niet aan dat de beoogde controle- en manipulatiemethoden daadwerkelijk mogelijk zijn.

Het 'programmeren' zoals hiervoor beschreven kan gezien worden als een extreme vorm van conditioneren. Conditioneren is een vorm van associatief leren. De experimenten van Ivan Pavlov zijn heel bekend, waarbij honden leerden dat er eten aankwam (de ongeconditioneerde stimulus) als er een belletje rinkelde (de geconditioneerde stimulus). Uit later werk van onder andere Thorndike en Skinner blijkt dat conditioneren bijzonder effectief is als daar beloning of bestraffing aan gekoppeld wordt. Dit heet operante of instrumentele conditionering. Conditioneren kan zowel bewuste als autonome (grotendeels onbewuste) reacties betreffen. De reactie van kwijlen als gevolg van het horen van een belletje is bijvoorbeeld een reactie die via het autonome zenuwstelsel verloopt. Binnen de neurowetenschappen en de psychologie is veel onderzoek gedaan naar conditioneren, zowel bij proefdieren als bij mensen. Vooral de relatie tussen conditionering en angstreacties en angststoornissen is vaak onderzocht. Daaruit blijkt dat een aantal processen van belang zijn bij conditioneren. Ten eerste is er sprake van habituatie: de reactie op de geconditioneerde stimulus neemt na verloop van tijd vaak af (Bouton et al., 2021; Domjan, 2017). Ten tweede speelt extinctie een rol: als de associatie tussen de geconditioneerde en ongeconditioneerde stimulus stopt, leert een persoon dit vrij snel en wordt de bijbehorende reactie niet meer vertoont (Bouton et al., 2021; Domjan, 2017). Dit proces is bijvoorbeeld bij patiënten met posttraumatische stressstoornis (PTSS) verstoord (Yehuda et al., 2015; Zuj et al., 2016). Extingtie kan ook vrij snel weer ongedaan gemaakt worden door middel van versterking (*reinforcement*), waarbij de associatie opnieuw bekrachtigd wordt (Domjan, 2017). Ten derde kan er generalisatie optreden: de aangeleerde respons treedt dan ook op bij stimuli die op de geconditioneerde stimulus lijken. Dit proces is bijvoorbeeld verstoord bij een paniekstoornis en gegeneraliseerde angststoornis (Dunsmoor & Paz, 2015). Tot slot is de context waarin stimuli gepresenteerd worden van groot belang bij conditioneren en bij de gerelateerde processen. Als een geconditioneerde stimulus bijvoorbeeld altijd op een witte achtergrond op een scherm wordt gepresenteerd, en vervolgens op een zwarte achtergrond, dan is de aangeleerde reactie vaak zwakker, of zelfs afwezig (Bouton et al., 2021; Heald et al., 2022; Maren et al., 2013).

Al met al zijn de associaties die door middel van conditioneren geleerd worden dus specifiek. Zowel de associatie tussen de geconditioneerde en ongeconditioneerde stimulus is van belang, als ook de context, en deze associatie moet versterkt worden om behouden te blijven. Dan nog kan er habituatie plaatsvinden, of kan de aangeleerde reactie plaatsvinden in een situatie waarin deze niet bedoeld is. Al deze kennis sluit niet aan bij hoe het eerdergenoemde 'programmeren' beschreven wordt. Een persoonlijkheidsdeel of 'gedragsprogramma' zou immers niet of foutief opgeroepen worden als het codewoord, de toon of lichtflitsen in een verkeerde context gepresenteerd worden. Ook bij meer uitgebreide en specifieke geconditioneerde stimuli, zoals een codezin, zou de specificiteit van de context een probleem vormen. Het horen van de codezin als die uitgesproken wordt – in persoon of over de telefoon – of het lezen ervan – op papier of op een beeldscherm – zijn namelijk allemaal verschillende contexten, die allen aangeleerd en bovendien versterkt zouden moeten worden. Sommige van de huidige contexten, zoals het beeldscherm van een

mobiele telefoon, zijn bovendien zo recent dat zij in ieder geval niet in de jeugd van een slachtoffer aangeleerd zouden kunnen zijn.

Tot slot is in bovenstaande niet ingegaan op de invloed van leeftijd en conditionering. Veel slachtoffers hebben misbruik in herhaalde en georganiseerde context meegemaakt waarbij zij vaak ook afhankelijk waren van de volwassenen die het misbruik pleegden of erbij betrokken waren. Hoe conditionering met extreme middelen (dwang, dreiging, mishandeling) werkt op jonge leeftijd bij kinderen in afhankelijkheidsrelaties is niet onderzocht.

Conditioneren speelt wel een rol bij het oproepen van angst – zeker als er een dreiging wordt geuit –, en bij gedragingen die als gevolg van die angst worden uitgevoerd. In het deelrapport ‘Dwingende controle, extreme beïnvloeding en desinformatie in relatie tot georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen’ (Smeekes, 2022) worden verschillende methoden beschreven waarbij conditionering een rol speelt. Ook Taylor (2017) beschrijft op welke wetenschappelijk onderbouwde methoden iemand gemanipuleerd kan worden. Terminologie kan dan ook verwarrend zijn, omdat termen als *mind control* ook naar de methoden die in deze literatuur besproken worden kunnen verwijzen.

Hoewel de fysieke angstreactie bij controletechnieken en bij bedreiging grotendeels autonoom is, staat de gedraging die daarop al dan niet dient te volgen onder bewuste controle van een persoon. Zoals Smeekes in het genoemde deelrapport aangeeft, kan door middel van suggestie, retorische beïnvloeding en emotioneel taalgebruik, binnen een netwerk of High Control Group wel gedaan worden alsof een slachtoffer geen zeggenschap heeft over het eigen gedrag. Dit narratief is vanuit daderperspectief nuttig om iemand afhankelijk en gehoorzaam te maken. Vanuit slachtofferperspectief is het wellicht een coping mechanisme waarmee men om kan gaan met de angst voor daders en met de controle en beïnvloeding die wordt uitgeoefend. Op deze manier wordt het narratief van geen controle hebben over het eigen gedrag gezamenlijk geconstrueerd. Om aan de invloed van het netwerk te ontkomen is het van belang dat slachtoffers leren inzien dat zij wel een eigen wil en controle over hun eigen gedrag hebben.

Literatuurlijst

- Bouton, M. E., Maren, S., & McNally, G. P. (2021). Behavioral and neurobiological mechanisms of pavlovian and instrumental extinction learning. *Physiological Reviews*, *101*(2), 611–681. <https://doi.org/10.1152/physrev.00016.2020>
- Domjan, M. (2017). *The essentials of conditioning and learning* (4th ed.). American Psychological Association.
- Dunsmoor, J. E., & Paz, R. (2015). Fear Generalization and Anxiety: Behavioral and Neural Mechanisms. *Biological Psychiatry*, *78*(5), 336–343. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2015.04.010>
- Heald, J.B., Lengyel, M., & Wolpert, D.M. (2022). Contextual inference in learning and memory. *Trends in Cognitive Sciences*, *23*:S1364-6613(22)00265-0. doi: 10.1016/j.tics.2022.10.004.
- Maren, S., Phan, K. L., & Liberzon, I. (2013). The contextual brain: implications for fear conditioning, extinction and psychopathology. *Nature Reviews Neuroscience*, *14*(6), 417–428. <https://doi.org/10.1038/nrn3492>
- Taylor, K. (2017). *Brainwashing. The science of thought control* (2nd ed.). Oxford University Press.

Yehuda, R., Hoge, C. W., McFarlane, A. C., Vermetten, E., Lanius, R. A., Nievergelt, C. M., Hobfoll, S. E., Koenen, K. C., Neylan, T. C., & Hyman, S. E. (2015). Post-traumatic stress disorder. *Nature Reviews Disease Primers*, *1*(1), 15057. <https://doi.org/10.1038/nrdp.2015.57>

Zuj, D. v., Palmer, M. A., Lommen, M. J. J., & Felmingham, K. L. (2016). The centrality of fear extinction in linking risk factors to PTSD: A narrative review. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *69*, 15–35. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2016.07.014>